

IJTIMOIY MOSLASHUVNING TARKIBIY KOMPONENTLARI

Qabulov Bahrom Rustamovich,
OXU Xorazm filiali 1-kurs magistrant
70110102-Pedagogika magistratura mutaxassisligi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18514144>

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsning jamiyatga moslashuv jarayoni, ijtimoiy moslashuv tushunchasi va uning asosiy tarkibiy komponentlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijtimoiy moslashuvning kognitiv, emotsional, xulq-atvor va kommunikativ komponentlari aniqlanib, ularning o'zaro bog'liqligi yoritiladi. Maqola ta'lim jarayonida, xususan yoshlar va talabalar ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishda mazkur komponentlarning ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy moslashuv, shaxs, ijtimoiy muhit, kognitiv komponent, emotsional komponent, xulq-atvor.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически анализируется процесс адаптации личности к обществу, понятие социальной адаптации и её основные структурные компоненты. В исследовании определены когнитивный, эмоциональный, поведенческий и коммуникативный компоненты социальной адаптации, а также раскрыта их взаимосвязь. В статье показана значимость данных компонентов в развитии социальной адаптации молодежи и студентов в образовательном процессе.

Ключевые слова: социальная адаптация, личность, социальная среда, когнитивный компонент, эмоциональный компонент, поведение.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the process of an individual's adaptation to society, the concept of social adaptation, and its main structural components. The study identifies the cognitive, emotional, behavioral, and communicative components of social adaptation and highlights their interrelationship. The article reveals the importance of these components in developing the social adaptation of youth and students within the educational process.

Keywords: social adaptation, individual, social environment, cognitive component, emotional component, behavior.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va texnologik o'zgarishlarning jadallashuvi shaxsdan yangi sharoitlarga tez va samarali moslashishni talab etmoqda. Ijtimoiy moslashuv shaxsning ijtimoiy muhit talablariga mos ravishda o'z xulq-atvori, qadriyatlarini va munosabatlarini shakllantirish jarayoni sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida o'quvchi va talabalar uchun ijtimoiy moslashuv muammosi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy moslashuv – individning ijtimoiy muhitga doimiy faol moslashish jarayoni va bu jarayonning natijasi. Ijtimoiy moslashuv uzluksiz xususiyatga ega ekanligiga qaramasdan, uni, odatda, individning o'z faoliyatini va o'zini o'rab turgan ijtimoiy davrasini tubdan o'zgartirish davrlari bilan bog'laydilar. Moslashish jarayonining ijtimoiy muhitga faol ta'sir etish ko'rinishi va muhitdagi maqsad va qadriyatlarni kelishuvchanlik bilan, passiv qabul qilish ko'rinishi bo'ladi. Ijtimoiy moslashuv shaxs ijtimoiylashuvining asosiy ijtimoiy-psixologik omillaridan biridir. Ijtimoiy moslashuvning samaradorligi ko'p jihatdan individ o'zini va o'zining ijtimoiy aloqalarini qanchalik o'xshash (adekvat)

anglashiga bog'liq. O'zi to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurning noto'g'riligi yoki yetarlicha emasligi Ijtimoiy moslashuvning buzilishiga olib keladi, bu holat (voqelik) ning eng ayanchli ko'rinishi autizm (indivudning atrofdagilar bilan muloqot qilishdan qochib, o'zining ichki kechinmalari dunyosiga g'arq bo'lishi)dir. Ijtimoiy moslashuv muammosi jahon psixologiyasida psixoanaliz, autizm, deprivatsiya kabi ilmiy yo'nalishlarda tadqiq etib kelinadi. Bunda asosiy e'tibor moslashuvning buzilishiga (ruhiy sohadagi buzilishlar, begonalashish, apatiya, alkogolizm, giyohvandlik va boshqalar) va uni tuzatish (korrektsiyalash) ning psixoterapevtik uslublariga, autotrening, sotsiotrening vositalariga yo'naltiriladi. Muhitga shaxsning kirishib ketishi uning xulqi, faoliyati, muomalasi orqali sodir bo'lsa moslashishning mukammalligi vujudga keladi. Shaxsning katta yoki kichik guruhlar muhitiga moslashishi ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, ta'lim-tarbiya jarayonini yaxshilashga yordam beradi.

Ijtimoiy moslashuv muvaffaqiyatli kechishi shaxsning ichki resurslari va tashqi muhit omillarining uyg'unligiga bog'liq. Shu sababli ijtimoiy moslashuvni tarkibiy komponentlar asosida o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan muhim hisoblanadi. Ushbu maqolaning maqsadi – ijtimoiy moslashuvning asosiy tarkibiy komponentlarini aniqlash va ularning mazmunini tahlil qilishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy moslashuv muammosi psixologiya, pedagogika va sotsiologiya fanlarida keng o'rganilgan. Mazkur tushuncha dastlab shaxs va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni sifatida talqin etilgan.

G.M. Андреева ijtimoiy moslashuvni shaxsning ijtimoiy munosabatlar tizimiga kirish jarayoni sifatida izohlaydi hamda ushbu jarayonda ijtimoiy rollar va muloqotning muhim o'rnini ta'kidlaydi. Uning fikricha, moslashuv jarayoni muvaffaqiyati shaxsning kommunikativ faolligiga bevosita bog'liq.

B.R. Qodirov shaxs psixologiyasiga oid tadqiqotlarida ijtimoiy moslashuvni shaxsning emotsional-barqarorligi va xulq-atvor moslashuvchanligi bilan izohlaydi. Olim ijtimoiy muhitga moslasha olmagan shaxslarda ichki ziddiyat va stress holatlari kuchayishini ta'kidlaydi.

Xorijiy tadqiqotchilardan A. Bandura ijtimoiy o'rganish nazariyasi doirasida ijtimoiy moslashuvni kuzatish va taqlid orqali shakllanadigan jarayon sifatida ko'rib chiqadi. Uning tadqiqotlarida shaxsning ijtimoiy xulq-atvori atrof-muhit omillari bilan birgalikda kognitiv jarayonlar orqali boshqarilishi asoslab berilgan.

C. Rogers esa shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida ijtimoiy moslashuvni shaxsning o'zini anglash va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish jarayoni bilan bog'laydi. U ijobiy emotsional muhit shaxsning ijtimoiy moslashuvini tezlashtiruvchi muhim omil ekanligini qayd etadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda ijtimoiy moslashuv ko'p komponentli tizim sifatida talqin qilinib, kognitiv, emotsional, xulq-atvor va kommunikativ komponentlar uyg'unligi

asosida o'rganilmoqda. Ushbu yondashuv mazkur maqolada olib borilgan empirik tadqiqot uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Metodologiya. Tadqiqot aralash metodologiya asosida olib borildi. Nazariy qismda tahlil va sintez, taqqoslash hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Empirik qismda esa so'rovnoma (anketa) metodi qo'llanildi.

Tadqiqot ishtirokchilari davlat institutining 1–3-bosqichda tahsil olayotgan 60 nafar talabasidan iborat bo'ldi. So'rovnoma ijtimoiy moslashuvning kognitiv, emotsional, xulq-atvor va kommunikativ komponentlarini aniqlashga qaratilgan 20 ta savoldan tashkil topdi. Har bir savol 5 ballik Likert shkalasi asosida baholandi (1 – mutlaqo rozi emasman, 5 – to'liq roziman). Olingan natijalar foiz va o'rtacha ko'rsatkichlar asosida tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari. Empirik tadqiqot natijalari talabalar ijtimoiy moslashuv darajasi komponentlar kesimida turlicha ekanligini ko'rsatdi.

1-jadval. Talabalarda ijtimoiy moslashuv komponentlarining o'rtacha ko'rsatkichlari

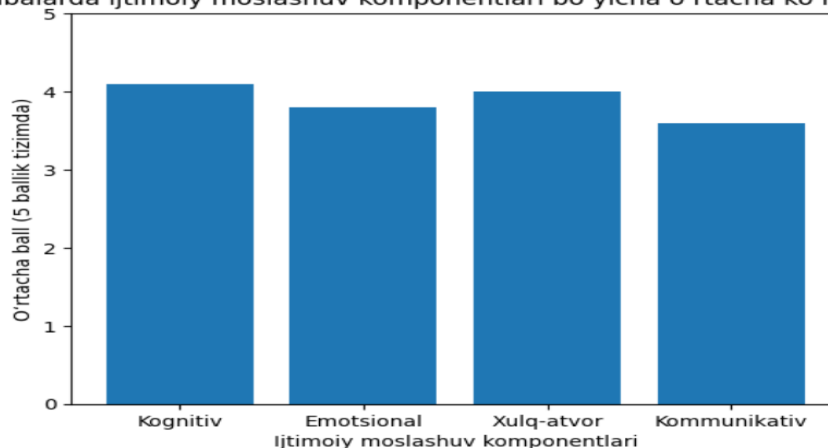
Komponentlar	O'rtacha ball (5 ballik tizimda)
Kognitiv	4.1
Emotsional	3.8
Xulq-atvor	4.0
Kommunikativ	3.6

Natijalarga ko'ra, kognitiv komponent eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lib, bu talabalarining ijtimoiy me'yorlar, qoidalar va ijtimoiy vaziyatlarni anglash darajasi yetarli ekanligini ko'rsatadi. Xulq-atvor komponentining nisbatan yuqori bo'lishi talabalar real ijtimoiy vaziyatlarda moslashuvchan harakat qila olish qobiliyatiga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, emotsional komponentning o'rtacha darajada ekani talabalarda stressga chidamlilik va emotsional barqarorlikni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Kommunikativ komponent esa eng past ko'rsatkichga ega bo'lib, bu talabalar o'rtasida samarali muloqot, fikrni erkin ifodalash va jamoada ishlash ko'nikmalarini yanada rivojlantirish lozimligini anglatadi.

1-diagramma. Ijtimoiy moslashuv komponentlari bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlar

Talabalarda ijtimoiy moslashuv komponentlari bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlar



Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, kognitiv (4,1) va xulq-atvor (4,0) komponentlari nisbatan yuqori darajada rivojlangan. Emotsional (3,8) va kommunikativ (3,6) komponentlar esa qo‘shimcha pedagogik ta‘sirni talab etadi. Diagramma natijalari komponentlar o‘rtasidagi tafovutni yaqqol namoyon etadi. Kognitiv va xulq-atvor komponentlari nisbatan barqaror rivojlangan bo‘lsa, emotsional va kommunikativ komponentlarni rivojlantirish zarurati mavjudligi aniqlandi.

So‘rovnoma savollariga berilgan javoblar asosida talabalarni uch guruhga ajratish mumkin:

- yuqori darajadagi ijtimoiy moslashuv – 35%;
- o‘rta darajadagi ijtimoiy moslashuv – 45%;
- past darajadagi ijtimoiy moslashuv – 20%.

Muhokama. Olingan natijalar ijtimoiy moslashuvni faqatgina shaxsning tashqi muhitga moslashuvi sifatida emas, balki uning ichki psixologik jarayonlari bilan uzviy bog‘liq tizim sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi. Kognitiv, emotsional, xulq-atvor va kommunikativ komponentlarning uyg‘un rivojlanishi shaxsning jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini ta‘minlaydi.

Ta‘lim jarayonida ushbu komponentlarni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik sharoitlar yaratish muhim ahamiyatga ega. Masalan, jamoaviy ishlar, treninglar va interaktiv metodlar talabalarning ijtimoiy moslashuv darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy moslashuv shaxsning jamiyatga integratsiyalashuvini ta‘minlovchi muhim jarayon bo‘lib, u bir nechta tarkibiy komponentlar asosida amalga oshadi. Kognitiv, emotsional, xulq-atvor va kommunikativ komponentlarning kompleks rivoji ijtimoiy moslashuvning samaradorligini belgilaydi. Mazkur tadqiqot natijalari ta‘lim tizimida shaxs ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda foydalanilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari ijtimoiy moslashuv shaxs rivojida muhim o‘rin tutuvchi ko‘p komponentli jarayon ekanligini tasdiqladi. Talabalarning ijtimoiy moslashuvi kognitiv, emotsional, xulq-atvor va kommunikativ komponentlarning o‘zaro uyg‘un rivojlanishiga bog‘liq ekanligi aniqlandi. Empirik tahlil natijalariga ko‘ra, kognitiv va xulq-atvor komponentlari nisbatan yuqori darajada shakllangan bo‘lsa-da, emotsional va kommunikativ komponentlarni rivojlantirish zarurati mavjud.

Tadqiqot davomida olingan natijalar asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Ta‘lim jarayonida talabalarning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan treninglar, debatlar va jamoaviy loyihalarni keng joriy etish;
2. Emotsional barqarorlikni oshirish maqsadida psixologik treninglar va stressni boshqarish mashg‘ulotlarini tashkil etish;
3. Ijtimoiy moslashuv komponentlarini rivojlantirishda interaktiv pedagogik metodlar va muammoli vaziyatlarga asoslangan ta‘lim texnologiyalaridan foydalanish;

4. Talabalarning ijtimoiy moslashuv darajasini muntazam monitoring qilish va diagnostika asosida individual yondashuvni ta'minlash.

Mazkur tadqiqot natijalari ta'lim muassasalarida shaxsning ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqishda hamda kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun nazariy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – Москва: Аспект Пресс, 2019.
2. Қодиров Б.Р. Шахс психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 2020.
3. Rogers C. On Becoming a Person. – Boston: Houghton Mifflin, 2018.
4. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2017.
5. Tuqboeva D. Z. (2025). O'smirlarda ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari. Экономика и социум, (10-2 (137)), 568-573.
6. Xolmurodov, J. (2023). "O'smir yoshdagi o'quvchilarning ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish." Ta'lim va innovatsiyalar jurnali, 5(4), 72-79.
7. Jalolov, T. (2021). O'quvchi shaxsining ijtimoiylashuvi va tarbiyada o'qituvchi roli. Toshkent: Fan.
8. Kadirova, S. (2019). O'quvchi shaxsini ijtimoiylashuv jarayonlari. Samarqand: Zarafshon.
9. Nuriddinov, A. (2022). "O'smirlarning ijtimoiy moslashuvi psixologiyasi." O'zMUXabarlari, 3(2), 56-61.

